

Шкляр Іванна Володимирівна,

*аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, пл. Солом'янська, 1, e-mail: shkliar05@gmail.com тел.: +380976048189
<https://orcid.org/0000-0001-6451-3727>*

ДОНОРСТВО – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ

Анотація: У статті досліджено невід'ємну складову забезпечення реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людини – донорство органів та інших тканин людини.

У статті проаналізовано поняття донорства, що є передумовою реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації, а також здійснено класифікацію донорства на прижиттєве донорство та посмертне донорство.

Повноцінна життєдіяльність людини не можлива без високого рівня здоров'я, без нормального функціонування органів і систем організму людини.

В умовах розбудови правової, демократичної держави центральним і ключовим елементом правової системи нашої держави є забезпечення і гарантування прав і свобод людини та громадянина. На сучасному етапі розвитку, медицина спроможна надавати допомогу хворим, які потребують заміни певних органів чи тканин шляхом застосування трансплантації. Конституційне право людини на медичну допомогу із застосуванням трансплантації займає важливе місце в системі реалізації конституційних прав.

Суттєвим чинником в забезпеченні права людини на медичну допомогу із застосуванням трансплантації є чітке визначення донорства, а також забезпечення прав та обов'язків донора. Донорство та трансплантація виникли у суспільстві в результаті потреб охорони здоров'я. Оперативне втручання із застосуванням трансплантації є досить складною процедурою, а тому від якості операції залежить як життя реципієнта так і життя донора. Медична допомога із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людини має надаватись якісно та у повному обсязі.

Нормативна база дослідження представлена національним та зарубіжним законодавством, що стосується питання донорства анатомічних матеріалів людини для забезпечення реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації.

Матеріал, що висвітлений у даній статті дасть змогу більш глибоко дослідити читачам питання, що викладені в темі.

Ключові слова: донорство, прижиттєве донорство, посмертне донорство, трансплантація, право людини на медичну допомогу із застосуванням трансплантації, анатомічні матеріали.

Shkliar Ivanna Volodymyrivna,

*Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Sq. Solomyanska, 1, e-mail: shkliar05@gmail.com
tel. : +380976048189 <https://orcid.org/0000-0001-6451-3727>*

DONATION IS AN INTEGRAL COMPONENT OF ENSURING THE EXERCISE OF THE RIGHT TO MEDICAL CARE WITH THE APPLICATION OF TRANSPLANTATION

Abstract. The article examines an integral part of ensuring the implementation of the constitutional right to medical care with the use of transplantation of human anatomical materials – donation of organs and other human tissues.

The article analyzes the concept of donation, which is a prerequisite for the implementation of the constitutional right to medical care using transplantation, as well as the classification of donation into lifelong donation and posthumous donation.

Full human life is not possible without a high level of health, without the normal functioning of organs and systems of the human body.

In the conditions of building a legal, democratic state, the central and key element of the legal system of our state is the provision and guarantee of human and civil rights and freedoms. At the present stage of development, medicine is able to provide care to patients who need to replace certain organs or tissues through the use of transplantation. The constitutional human right to medical care through transplantation occupies an important place in the system of realization of constitutional rights.

An important factor in ensuring the human right to medical care through transplantation is a clear definition of donation, as well as ensuring the rights and responsibilities of the donor. Donation and transplantation have emerged in society as a result of health needs. Surgical intervention with the use of transplantation is a rather complicated procedure, and therefore the quality of the operation depends on both the life of the recipient and the life of the donor. Medical care with the use of transplantation of human anatomical materials should be provided qualitatively and in full.

The normative base of the research is presented by the national and foreign legislation concerning the issue of donation of human anatomical materials to ensure the realization of the constitutional right to medical care with the use of transplantation.

The material covered in this article will allow readers to explore in more depth the issues outlined in the topic.

Key words: donation, lifelong donation, posthumous donation, transplantation, the human right to medical care using transplantation, anatomical materials.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуальність дослідження донорства обумовлюється тим, що воно виступає невід’ємною складовою реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації. Термін «донорство» в перекладі з латинської мови означає дарувати, є актом добровільної допомоги хворому, в процесі якого одна людина віддає частину своєї крові іншій для лікувальних цілей та виготовлення лікувальних препаратів. З розвитком трансплантації органів та тканин поняття «донорства» застосовується також у відношення осіб, які дають на пересадку свої власні анатомічні матеріали.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В процесі дослідження трансплантації донорство у своїх наукових працях розглядають А.Н.Красіков, І.Р.Пташник, М.С. Брюховецька, В.П. Сальников, С.Г.Стеценко, М.Ш.Мукашев, В.В.Набиев та інші.

Мета статті (постановка завдання). Полягає у всебічному та змістовному висвітленні донорства як невід’ємної складової забезпечення реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації.

Виклад основного матеріалу. Повноцінна життєдіяльність людини не можлива без високого рівня здоров’я, без нормального функціонування органів та систем організму людини, а тому право на медичну допомогу із застосуванням трансплантації гарантується державою.

Останніми роками такий напрям медичної допомоги як трансплантація, тобто процес пересадки органів та інших анатомічних матеріалів людини, визначається стрімким розвитком та гучними досягненнями. Щорічно трансплантації органів в Україні потребують 3653 пацієнти, із них пересаджу-

вання нирки – 2115, печінки – 830, підшлункової залози – 30, комплексу «підшлункова – залоза нирка» – 89, серця – 328, легень – 240, комплексу «серце – легені» – 3, кишечника – 42 хворих. Проте частка операцій із пересаджування органів становить лише 0,8% всіх оперативних втручань. Статистика вражає, адже, за даними МОЗ від 2016 року, в Україні було проведено лише п’ять трансплантацій печінки, дві трупні трансплантації нирки та 93 – родинні. У 2017 році загалом було проведено 118 операцій, у 2018 – 96, до набрання чинності Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині». За 2019 та початок 2020 року всього здійснено дев’ять операцій із пересаджування органів (дві – серця, сім – нирки), три з яких були від померлих донорів [1].

Невід’ємною складовою забезпечення реалізації права людина на медичну допомогу із застосуванням трансплантації є донорство, адже у випадку необхідності оперативного втручання з пересадкою органів чи інших тканин без донора неможливо відновити здоров’я людини застосовуючи спеціальний метод лікування – трансплантацію, що передбачає пересадку анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту. Тобто правові відносини, що виникають на підставі норм права з приводу надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людини окрім реципієнта та медичних установ обов’язково включають такого суб’єкта як донор, без якого неможливо реалізувати право на медичну допомогу із застосуванням трансплантації.

Відповідно до міжнародних правових стандартів «донорство» означає вилучення та передачу органів для їх трансплантації. Останнє розуміють як

процес, спрямований на відновлення певних функцій організму за допомогою пересадки органу від донора реципієнту [2]. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року визначає донорство анатомічних матеріалів як надання донором анатомічних матеріалів іншій людині за життя (прижиттєве донорство) або вилучення анатомічних матеріалів людини у донора-трупа (посмертне донорство) для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів [3].

Враховуючи відмінності медичного характеру та особливості правового регулювання, котрі притаманні трансплантації анатомічних матеріалів людини, необхідно здійснити класифікацію донорства. Донорство слід розділити на дві окремі групи: прижиттєве донорство та посмертне донорство. Необхідно зазначити, що виготовлення біоімплантів з анатомічного матеріалу вилученого під час оперативних втручань, крім органів, не вважається донорством.

В свою чергу прижиттєве донорство – це надання донором своїх власних анатомічних матеріалів іншій людині за життя. Прижиттєве донорство можна розділити на підвиди:

1. Родинне донорство:
2. Неродинне донорство:
  - Перехресне донорство;
  - Емоційне донорство;
3. Донорство анатомічних матеріалів, здатних до регенерації (самовідтворення), в тому числі гемопоетичних стовбурових клітин.

Родинне донорство передбачає наявність живого донора, що є близьким родичом або членом сім'ї реципієнта. Більшість країн притримуються розроблених Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я в 1991 році «Керівних принципів, що регламентують

трансплантацію органів людини», де вказано на необхідність використання органів для трансплантації померлих осіб, а донорство від живих осіб повинно здійснюватися за наявності генетичного зв'язку з реципієнтом («Donation from deceased persons should be developed to its maximum therapeutic potential, but adult living persons may donate organs as permitted by domestic regulation»). Винятки з даного принципу можливі при пересадці кісткового мозку та інших регенеруючих тканин [4]. Таким чином, генетичний зв'язок між донором та реципієнтом є обов'язковим в законодавстві більшості країн. Виняток не становить і українське законодавство. Відповідно до закріпленого положення в ч.2, ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» вилучення органів та інших тканин у живого донора можливе у разі родинного донорства або перехресного донорства. Чинне законодавство не дає визначення поняття «родинне донорство», проте аналізуючи зміст першого речення ч.8 ст.13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» можна дійти висновку, що при родинному донорстві донором виступає близький родич або член сім'ї, а ст.1 Закону закріплює визначення терміну близький родич та член сім'ї та встановлює перелік осіб, що відноситься до цієї категорії, а саме: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, двоюрідний брат, двоюрідна сестра, рідна тітка, рідний дядько, рідний племінник, рідна племінниця, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка пе-

ребує під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Як бачимо у даний перелік включені особи, що не мають генетичну спорідненість проте є родичами або членами сім'ї.

Говорячи про генетичну спорідненість, країни по-різному визначають коло осіб (родичів), які можуть бути потенційними донорами для своїх близьких. Так, відповідно до британського «Акту про трансплантацію органів людини» від 1989 року ("Human Organ Transplants Act 1989") такими донорами можуть бути тільки батьки, діти, тітка, дядько, двоюрідні брати та сестри, племінники та племінниці [5]. «Федеральний Акт про трансплантацію органів людини» Індії від 1994 року, включає до кола близьких родичів подружні пари, визначаючи їх як генетично пов'язаних осіб, в якості донорів [6].

Тобто можна зробити висновок, що в Україні при родинному донорстві обов'язковою умовою є наявність саме родинного зв'язку між донором та реципієнтом.

Ще один вид прижиттєвого донорства – неродинне донорство, тобто донор та реципієнт не мають генетичної спорідненості чи родинного зв'язку. В Україні неродинне донорство дозволяється лише у випадку перехресного донорства. Ст.1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» закріплює визначення поняття перехресного донорства, як обмін живими імунологічно сумісними донорами між реципієнтами. Але на жаль, дане визначення не розкриває повно та детально його сутності та змісту, а тому потребує вдосконалення понятійно-категорій-

ного апарату, а також врегулювання порядку застосування перехресного донорства для забезпечення реалізації конституційних прав людини.

В деяких зарубіжних країнах передбачена можливість так званого емоційного донорства, тобто застосування практики неродинного донорства, коли донор не є родичом реципієнта. У США емоційним донором може стати навіть начальник або підлеглий, що означає відсутність будь-яких заборон на здійснення трансплантації. При цьому, подібна трансплантація проходить під повним контролем етичного комітету, який детально розглядає кожен подібний випадок про неродинне донорство[7]. Також емоційне донорство передбачене законодавством деяких європейських держав, наприклад, Бельгії [8].

Основним аргументом противників законодавчого закріплення емоційного донорства є висока ймовірність корупційної складової, коли донор, який не є родичем реципієнта зацікавлений в «обміні» органу на певну матеріальну вигоду. Проте на нашу думку, залишається відкритим питання використання досвіду розвинених країн в Україні та запровадження механізму реалізації неродинного донорства в українському суспільстві, хоча це дасть можливість розширити коло потенційних живих донорів та підібрати ідеальних донорів, повністю відповідних по генам головного комплексу гістосумісності. З одного боку емоційне донорство призводить до завдання шкоди здоров'ю донора, а з іншого дає значно більші можливості врятувати життя реципієнта.

Донорство анатомічних матеріалів здатних до регенерації (самовідтворення), в тому числі гемопоетичних стовбурових клітин виділяємо як окремий вид

прижиттєвого донорства, оскільки воно може бути здійснене як при родинному донорстві так і при неродинному донорстві, тобто донором може виступати особа, яка є або не є близьким родичом або членом сім'ї реципієнта.

Особливість такого виду трансплантації полягає у тому, що гемопоетичні стовбурові клітини можуть бути взято не лише у повнолітнього донора, а й у особи віком до 18 років за певних визначених законом умов. Даний вид донорства може проводитися повторно окрім вилучення такого анатомічного матеріалу як печінка. За бажанням повнолітньої особи у неї може бути взято на зберігання гемопоетичні стовбурові клітини з метою використання у разі потреби для аутотрансплантації в майбутньому. Також даний вид характеризується відсутністю принципу безоплатності, на відміну від усіх інших. Так, у статті 15 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» йде мова про те, що: «...[вилучення] гемопоетичних стовбурових клітин проводиться безоплатно (за бажанням донора) або на умовах грошової компенсації державою живому донору гемопоетичних стовбурових клітин витрат, пов'язаних зі здійсненням донорства».

Найбільш безпечним і розповсюдженим видом трансплантації є передача органів та тканин від померлої особи, тобто посмертне донорство, що передбачає собою вилучення анатомічних матеріалів з тіла людини після визначення її стану як незворотна смерть для трансплантації або виготовленням біоімплантів. В умовах сьогодення посмертне донорство займає важливе місце у системі реалізації конституційних прав та свобод людини, оскільки перш за все спрямоване на забезпечення реалізації конституційного права на життя реципієнта.

Конституція України передбачає, що кожна людина має невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, зокрема в аспекті згоди чи відмови від медичного втручання, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, а тому конституційні права та свободи спрямовані на забезпечення захисту фізичної недоторканності потенційного донора як за життя так і після смерті, а також закріплює принципи та положення, що можуть як надавати так і обмежувати право розпоряджатися своїми органами у власних інтересах [9].

На основі законодавчо закріплених критеріїв констатації смерті людини в трансплантології виділяють наступні види посмертних донорів:

1) Т.зв. «асистологічні» донори, тобто потенційні донори, смерть яких була констатована на основі загальноприйнятих загальних критеріїв: безповоротної зупинки функцій кровообігу та дихання.

2) Потенційні донори, смерть яких встановлена на основі смерті головного мозку при підтримуючих спеціальними медикаментами і апаратурою функціях кровообігу та дихання. Сам термін «потенційний донор» в спеціальній літературі вживається як у відношенні до безнадійно хворих, приречених на смерть, але ще живих пацієнтів, так і у відношенні людей, смерть яких на основі одного з двох критеріїв уже встановлена, і вирішується питання про можливість вилучення їх органів для трансплантації [10, с. 31].

За часів існування Радянського Союзу існувало три способи отримання органів: а) рутинний забір органів; б) забір органів, який базується на презумпції згоди; в) забір, який базується на механізмах інформованої згоди, тобто презумпції незгоди.

Рутинний забір полягає у можливості державними органами для наукових та інших маніпуляцій використовувати анатомічні матеріали трупа без інформованої згоди чи незгоди померлого чи його родичів. Даний спосіб на сьогоднішній день не використовується, адже по-перше, тіло людини вже не трактується як державна власність, а по-друге, порушується ряд правових та моральних проблем, оскільки порушується право людини володіти та розпоряджатись своїм тілом на власний розсуд.

Забір органів, що базується на презумпції згоди передбачає собою відсутність вимоги отримання спеціальної згоди на отримання органів після смерті особи, але в той же час, особа за життя може задекларувати свою незгоду на використання своїх анатомічних матеріалів після смерті, тобто права людини не порушуються.

Третій спосіб, забір органів, що базується на презумпції незгоди знайшов своє відображення у сучасному українському законодавстві, згідно з яким передбачається, що кожна людина заздалегідь не згодна з тим, що її органи будуть пересажені іншій людині. Анатомічні матеріали людини можна вилучати тільки у разі отримання прижиттєвої згоди від самої людини або згоди родичів після її смерті, а також при згоді повноважного представника особи, призначеного потенційним донором за життя.

Висновки. Отже, донорство полягає у наданні донором анатомічних матеріалів іншій людині, а практичне значення та ефективність поділу донорства зумовлюється тим, що в залежності від виду, по різному здійснюється правове регулювання відносин та змінюється суб'єктний склад таких правовідносин, що виникає в процесі реалізації права

людини на медичну допомогу із застосуванням трансплантації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розвиток трансплантології в Україні: існуючий досвід та перспективи 23.02.2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://health-ua.com/article/63756-rozvitok-transplantolog-vukran-snuuyuchij-dosvd-taperspektivi>
2. Про стандарти якості та безпеки людських органів, які призначені для трансплантації: Директива Європейського парламенту та Ради ЄС, прийнята 07 липня 2010 року № 2010/45/ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b38.
3. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>.
4. WHO Guiding Principles on Transplantation, endorsed by the Assembly in 1991 in resolution WHA44.25. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.who.int/transplantation/Guiding_PrinciplesTransplantation_WHA63.22en.pdf?ua=1
5. Human Organ Transplants Act 1989. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/31/contents>
6. The Federal Transplantation of Human Organs Act// India. – 08.07.1994.-N42. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://indiacode.nic.in/fullact1.asp?tfnm=199442>
7. Кареева О. С. Донорство органов: проблемы и перспективы развития в России. Москва: Аналитический Центр Юрия Левады, 2013. 72 с.
8. Необходимо ли узаконивать в России «эмоциональное» донорство? Национальный медицинский исследовательский центр трансплантологии и искусствен-

ных органов академик В.И. Шумакова: [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://transpl.ru/about_center/news/generic/otdamprodam_pochku/ (дата 25.11.2019).

9. Конституція України від 28 червня 1996 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text>

10. Степанова Е.Н.. Трансплантация органов человека: мировой опыт и Россия (гражданско-правовой аспект)// Степанова Е.Н. автореф.на здобуття ступеню к.ю.н: спеціальність 12.00.03 «гражданское право, гражданский процесс, семейное право, международное частное право». – Москва. – 2004.- 31 с.

REFERENCES:

1. Sait spetsializovanyi medychnyi portal «Health-ua.com» [Site of specialized medical portal «Health-ua.com»]. <https://health-ua.com> Retrieved from <https://health-ua.com/article/63756-rozvitok-transplantolog-vukran-snyuchij-dosvd-taperspektivi> [in Ukrainian].

2. Directive 2010/45/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on standards of quality and safety of human organs intended for transplantation (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b38 [in Russian].

3. Zakon Ukrainy «Pro zastosuvannia transplantatsii anatomicznykh materialiv ludyni» (2018) [The Law of Ukraine « On the application of transplantation of anatomical materials to a person »]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> [in Ukrainian].

4. WHO Guiding Principles on Transplantation, endorsed by the Assembly in 1991 in resolution WHA44.25 Retrieved from http://www.who.int/transplantation/Guiding_PrinciplesTransplantation_WHA63.22en.pdf?ua=1

5. Human Organ Transplants Act 1989. Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/31/contents>

6. The Federal Transplantation of Human Organs Act// India. – 08.07.1994.- N42. Retrieved from: <http://indiacode.nic.in/fullact1.asp?tfnm=199442>

7. Kareeva, O.S. (2013). Donorstvo orhanov problemy i perspektivy razvitiya v Rosie [Organ donation: problems and development prospects in Russia]. Moscow: Analiticheskii Tsentri Yuria Levady [in Russian].

8. Sait Natsyonalnogo meditsynskoho isledyvatelnoho tsentra transplantologii I iskustvennykh orhanov imeny Shumakova [Site of “National Medical Research Center for Transplantology and Artificial Organs named after Academician V.I. Shumakov»]. http://old.transpl.ru/about_center/ Retrieved from http://transpl.ru/about_center/news/generic/otdamprodam_pochku/ [in Russian].

9. Konstytutsia Ukrainy (1996) [«The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996»], (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

10. Stepanova E.N. (2004) Transplantatsia orhanov cheloveka: mirovoy opyt I Rosia [Human organ transplantation: world experience and Russia]. *Extended abstract of Candidate`s thesis*. Moscow [in Russian].